

Нашу співачку звати Жозефіна. Той, хто не чув її, не знає могутньої сили співу. Нема нікого, хто б не захоплювався її співом, — і це ще дивовижніше, оскільки наше покоління загалом не кохається на музиці. Спокій і затишок — для нас найлюбіша музика; наше життя тяжке, ми вже не спроможні, навіть спробувавши струсити весь денний клопіт, підвестися до таких далеких від нашого повсякдення речей, як музика. Щоправда, ми й не дуже нарікаємо, до такого ми просто не доходимо; за свою найбільшу перевагу ми вважаємо певну практичну хитрість, якої вкрай потребуємо, і тому, всміхаючись, дбаємо насамперед про те, щоб ця хитрість була нам розрадою геть в усьому, навіть якщо колись, — чого, звісно, не трапляється, — відчували потяг до щастя, пробуджений, може, й музикою. Але Жозефіна — виняток: вона любить музику і вміє ту любов передати нам; вона незрівнянна; з її смертю музика — хтозна, як надовго, — зникне з нашого життя.

Я часто запитував себе, що то, власне, за музика. Адже ми зовсім не музикальні; як сталося, що ми розуміємо Жозефінин спів або, оскільки Жозефіна заперечує наше розуміння, принаймні гадаємо, ніби розуміємо? Найпростіша відповідь така: мовляв, цей спів настільки чарівливий, що не глухе до нього навіть найнечутливіше вухо, — але ця відповідь незадовільна. Якби це було правдою, то щоразу, коли чувся її спів, виникало б відчуття чогось незвичайного, відчуття, що з тих вуст линути звуки, яких ми ще ніколи не чули, яких ми навіть нездатні почути, — звуки, які ми чуємо завдяки тільки самій Жозефіні. Проте саме цього, на мою думку, й нема, я такого не відчуваю і не бачу, щоб такі відчуття були в решти. У товариському гурті ми не криючись визнаємо, що в Жозефініному співі немає, власне, нічого незвичайного.

А чи взагалі це спів? Попри нашу немuzикальність, у нас є співочі традиції, в давнину наш народ був співучим, про це свідчить епос, і навіть збереглися пісні, яких нині, щоправда, ніхто співати не вміє. Ми маємо ще й певне уявлення про те, що таке співи, і Жозефініне мистецтво аж ніяк не відповідає цьому уявленню. А чи взагалі це спів? Може, це все-таки свист? Принаймні свист ми знаємо всі, це притаманна нашому народові

артистична здатність, або, радше, ніяка не здатність, а властивий йому спосіб самовияву. Свистимо ми всі, але, правда, ніхто не думає видавати свист за мистецтво, ми свистимо, не надаючи цьому ваги, ба навіть не помічаючи цього, і серед нас є чимало й тих, хто не знає, що свист становить одну з наших національних рис. Отже, якщо й справді Жозефіна не співає, а тільки свистить, та ще й, як мені принаймні здається, навряд чи виходить за межі звичайного свисту, — хоч, може, їй бракує сили навіть для звичайного свисту, тим часом як простий рільник цілий день недбало насвистує собі за роботою. Якщо й справді все так, то, дарма що Жозефініне нібито артистичне обдарування вже й не визнаватимуть, лише тоді буде правильно розв'язана загадка її величезного впливу.

Але все-таки вона видає не тільки самий свист. Коли стати досить далеко від неї і слухати або, ще ліпше, щоб насправді пересвідчитись у цьому, дати їй співати в хорі й поставити собі завдання впізнати її голос, то, безперечно, ми не почуємо нічого, крім звичайного, хіба, може, трохи примітного чи то ніжністю, чи то квалістю висвисту. Та коли стояти перед нею, це вже не тільки свист; щоб розуміти її мистецтво, Жозефіну треба не тільки чути, а й бачити. Навіть якби це був наш повсякденний свист, нас одразу спантеличило б те, що хтось, наміряючись зробити щось цілком звичне, стає у таку велично-урочисту позу. Розлущити горіх — не бо-зна яке не мистецтво, і тому ніхто й не наважиться скликати публіку, щоб розважити її, лускаючи горіхи. Але якби хтось раптом замірився на таке і навіть викликав фурор, ми, скоріш за все, добачили б причину його успіху не в самому лущенні горіхів. Але цілком могло статися, що всім сподобалася б його затія, а отже ми в тому мистецтві чогось недобачали, оскільки просто володіємо ним, і лише цей новий лускунчик показав нам його істинну суть, причому ефект може бути навіть разючішим, якщо він лускає горіхи не так вправно, як більшість із нас.

Мабуть, те саме відбувається й тоді, коли співає Жозефіна, і ми захоплюємося тим, чого в собі й не бачимо; принаймні в цьому вона цілком з нами згодна. Одного разу, — але, певне, це траплялося частіше, — я був свідок, як хтось, та ще й украй делікатно, зауважив, ніби її спів

скидається на звичайнісінький свист. Але для Жозефіни це вже було занадто. Такої зухвалої, зарозумілої посмішки, що ковзнула її обличчям, я ще ні в кого не бачив; хоча Жозефіна й виступає, ніби довершена зграбність, напрочуд зграбна навіть серед нашого багатого на граційні жіночі постаті народу, вона здалася мені тоді просто банальною; з такою гострою чутливістю, як у неї, вона принаймні мала б це теж відчуті і схаменутись. Хай там як, вона все ж заперечила будь-який зв'язок між її мистецтвом і свистом. А тим, хто дотримується протилежної думки, відповідає тільки зневагою і, очевидно, ненавистю, в якій навіть собі не признається. Це не просто звичайна пиха, бо опозиція, до якої почасти належу і я, захоплюється нею аж ніяк не менше, ніж юрба; проте Жозефіна хоче, щоб нею не просто захоплювались, а захоплювалися саме так, як вона вважає за потрібне, самого захвату їй замало. І коли сидиш перед нею, одразу розумієш: опозиція може існувати тільки на відстані; коли сидиш перед нею, знаєш: те, що вона висвистує, аж ніяк не свист.

Свист — одна з наших мимовільних звичок, і можна навіть гадати, що свистять і ті, хто прийшов послухати Жозефіну; нам стає добре, коли ми чуємо її спів, а коли нам добре, ми свистимо; проте її аудиторія не свистить, під час її виступу тихо, як у вусі, неначе ми нарешті здобули жаданий спокій; принаймні притлумивши нашу звичку свистіти, ми мовчимо. Чи то нас чарує спів, чи то радше врочиста тиша, серед якої лунає кволий голосок? Одного разу, коли Жозефіна співала, якесь мале і дурне дівчисько невинно засвистіло. І свист був точнісінько такий, як і той, що видавала Жозефіна: бо ж її попри всі репетиції і вокальні вправи боязливого свисту публіка не годна була відрізнити від безтурботного дитячого посвисту; проте слухачі миттю зацитькали й зашикали порушницю, дарма що в цьому й потреби не було, бо та, звичайно, вже зіщулилася від страху й сорому, натомість Жозефіна, майже нетямлячись, широко розчепірівши руки та якомога витягши шию, переможно висвистувала.

А проте Жозефіна майже завжди використовує будь-яку дрібницю, кожну притичину — хтось не схвалить, затріщить паркет, заскрегочуть

зуби, блимне світло, — щоб набити ціну своєму співові: вона вважає, ніби співає для глухих; захвату і хвальби їй не бракує, але, на думку співачки, ніхто по-справжньому ніколи не розумів її. Через те її й дуже тішать будь-які перешкоди: адже все, що втручається зовні й порушує чистоту її співу, усувається дуже легко, майже без жодних зусиль, скоро лиш порівняти ті втручання зі співом; крім того, це допомагає розворушити глядачів, повернути їх якщо не до розуміння, то до шанобливого схиляння.

Коли їй стають у пригоді навіть такі дрібниці, то ще дужче сприяють значні події. Наше життя — вкрай неспокійне, кожен день несе свої несподівані страхи, надії та сумніви, і для людини це все було б нестерпне, якби вона щохвилини, вночі і вдень, не відчувала товариської підтримки; але навіть із нею не раз стає по-справжньому тяжко, і часом навіть тисяча плечей зігнеться під тягарем, який призначався, власне, комусь одному. Жозефіна, отже, вважає, що настав її час. І ось це лагідне створіння вже стоїть, її тіло і надто груди аж тремтять від похливого збудження, немов усю свою силу вона зосередила в співі, немов зреклася всього, що не сприяє безпосередньо співові, занедбала непотрібні зусилля, відцуралася решти життєвих виявів, немов оголилась, віддала себе на поталу людям, доручивши опіку над собою лише доброму генієві, немов її, коли вона, відвернувшись геть від усього, живе самим співом, може вбити, війнувши, найлегший холодний вітерець. І саме в такі хвилини ми звичайно чуємо, як нам нібито кажуть наші уявні супротивники: "Та вона навіть свистіти не вміє: адже мусить так страхітливо напружуватись, щоб певною мірою вичавити з себе навіть не спів, — ми вже й не говоримо про спів, — а звичайнісінький свист". Так нам здається, хоча, як ми вже й казали, це, дарма що неминуче, проте побіжне, минуще враження. І ми одразу переймаємося почуттями тих, хто, тісно попритулявшись одне до одного, слухають, затамувавши віддих.

А щоб зібрати таку силу людей, які майже ніколи не сидять на місці і, часто навіть не маючи якоїсь певної мети, все кудись квапляться, Жозефіні здебільшого доводиться, закинувши голову, напіврозтуливши

вуста, звівши очі вгору, прийняти поставу, яка б засвідчила, що вона наміряється співати. Вона може ставати отак, де тільки їй заманеться, і не конче на відкритому й здалека видному місці, — навіть схований від очей, вибраний миттевою примхою закутень теж цілком придатний для неї. Звістка, що вона збирається співати, поширюється враз, і невдовзі надходять уже цілі вервечки цікавих слухачів. Інколи, правда, все ж виникають перешкоди, Жозефіна полюбляє співати саме в тривожні часи, коли всіляка нужда і клопіт розводять нас в усі боки, і тоді, навіть найщиріше прагнучи догодити, неможливо зібратися так швидко, як хочеться Жозефіні, і часом вона, прибравши величну поставу, мусить, мабуть, довгенько чекати, поки зійдеться доволі слухачів, — вона тоді по-справжньому лютує, тупоче ногами, лається, хоча дівчині це аж ніяк не личить, та нічого не вдієш, навіть кусається. Але й таке поводження нітрохи не шкодить її славі; замість бодай трохи притлумити її надмірні претензії, люди намагаються задовольнити їх: розсилають за слухачами посланців; приховують від неї те, що відбувається насправді; виставляють на довколишніх вулицях оповісників, які махають тим, хто підходить, щоб вони поквапились; і це триває, аж поки зрештою набереться задовільна кількість слухачів.

Що спонукає народ отак перейматися Жозефіною? На це запитання не менш важко відповісти, ніж на питання про Жозефінин спів, з яким воно тісно пов'язане. Коли припустити, ніби народ щиро прихилився душею до Жозефіниного співу, то першим запитанням можна й знехтувати, цілком об'єднавши його з другим. Але насправді все не так: нашому народові навряд чи властива щира прихильність; народ, що над усе полюбляє безневинні хитрощі, дитячі перешепти й пусті балачки, які зворушують тільки самі вуста, таки неспроможний щиро прихилитися, і це відчуває навіть Жозефіна, це те, що вона прагне побороти тяжким зусиллями своєї кволої горлянки.

Щоправда, не слід довго зупинятися на таких банальних міркуваннях, бо народ, хоч і не зовсім щиро, однаково прихильний до Жозефіни. Наприклад, він не здатен кепкувати з Жозефіни. Можна погодитись, що Жозефіна багатьох спонукає до кпинів, та й сміх сам по собі завжди в

нас напихваті; попри наші тяжкі нещастя, в житті ми майже ніколи не розлучаємося зі сміхом, проте з Жозефіни не глузуємо ніколи. Часом мені здається, ніби народ розуміє свої взаємини з Жозефіною так: ця тендітна і чимсь видатна (хоча, на її думку, видатна саме співом) істота, що всякчас потребує опіки, нібито довірена йому, і він повинен про неї дбати; чому воно саме так, ніхто до ладу не знає, проте сам принцип визнають усі. Адже з того, що їй довірено, людина не глузує, цей сміх був би порушенням обов'язку; і найнеприятніші слова, які найлихіші з нас іноді закидають Жозефіні, такі: "Коли ми бачимо Жозефіну, нам не до сміху".

Отже, народ піклується про Жозефіну, немов батько, що бере на руку дитину, яка — не знати, благально чи вимогливо, — простягає до нього рученята. Можна, правда, зауважити, що наш народ непридатний для виконання такого батьківського обов'язку, проте насправді, принаймні коли йдеться про Жозефіну, він його виконує взірцево; жодна людина не спромоглася б дбати про неї так, як дбає народ загалом. Адже різниця в силі між окремою людиною і народом така величезна, що підопічному досить відчувати саме тепло народної близькості, щоб уже мати надійний захист. А проте казати Жозефіні про таке не наважуються. "Чхала я на вашу опіку", — шмагоне вона відповіддю, коли їй нагадати про те. "Так, так, ти не тільки чхаєш, а й свистиш", — думаємо ми. Та насправді її обурення аж ніяк нічого не спростовує, це, радше, суто дитячі вибрики, ота своєрідна дитяча вдячність, і батькові годиться не звертати на те уваги.

Але тут виявляється ще одна річ, яку вже важко пояснити взаєминами Жозефіни й народу. Адже в Жозефіни цілком протилежна думка, їй віриться, ніби саме вона — покровитель народу. Нібито її спів вирятовує нас з тяжкого політичного та господарчого становища, дозволяючи нам якщо й не зовсім позбутися лиха, то принаймні набратися сили, щоб його терпіти. Цього вона вголос не каже, чогось іншого, правда, теж, Жозефіна взагалі неговірка, між балакунів вона мовчазна, але це проступає в її блискучих очах, на її замкнених вустах, — з нас тільки дехто часом може замкнути рота, а вона от завжди. При кожній лихій вістці — а вони часто наздоганяють одна одну, й серед них і

брехливі, й напівправдиві, — вона миттю підводиться, хоча здебільшого втомлено припадає до землі, підводиться, випростує голову й озирає своє стадо, немов пастух перед бурею. Звісно, схожі претензії виказують і свавільні, невиховані діти, однак у Жозефіни вони все ж не такі безпідставні, як у них. Насправді вона не рятує нас і не наснажує нас силою, а спасителя народу вдавати легко, бо наш народ звик до страждань і не шкодує себе, швидкий у своїх постановах, добре знає, що таке смерть, відчайдушно сміливий, і тільки іноді здається, ніби і йому властивий страх; це народ водночас і трудящий, і відважний, — отже, кажу я вдруге, дуже легко, коли вже минулося лихо, вдавати спасителя народу, що завжди добирає способу порятунку сам себе, хай навіть ціною жертв, дізнавшись про які, історик (загалом ми геть занедбали дослідження історії) заціпеніє з жаху. Але все-таки правда й те, що саме в скрутні хвилини ми ще любіше, ніж завжди, дослухаємося до Жозефіниного співу. Загрози, що нависають над нами, додають нам спокою, скромності, і нам легше коритися Жозефініним наказам; ми радо зіходимося до купи, радо збиваємося у гурт, надто коли привід для цього нітрохи не пов'язаний з тим, що завдає нам найтяжчих мук; ми немов випиваємо притьмом — так, поспіх потрібен, Жозефіна надто часто забуває про це — спільний келих злагоди напередодні війни. І те, що ми бачимо, скорше не виступ співачки, а народні збори, та ще й збори, які в цілковитій тиші вислухають навіть найслабший свист; теперішня доба надто поважна, щоб марнувати час на базікання.

Звичайно, такі взаємини не можуть задовольнити Жозефіну. Попри весь нервовий неспокій, що охоплює Жозефіну внаслідок її ніколи до решти не з'ясованого становища, вона, засліплена власним гонором, цього й не бачить, тож можна без великих зусиль учинити так, що вона не помічатиме ще більше, отже, для цього, а власне, для загального добра, круг неї завжди увивається рій облесників — адже мимохідь, без уваги, задля співу в кутку народних зборів, — хоча, по суті, так воно і є, — Жозефіна, звісно, не пожертвувала б своїм мистецтвом.

Але їй і потреби нема вдаватись до таких жертв, бо її спів аж ніяк не зостається без уваги. Дарма, що ми переймаємося, властиво, зовсім

іншим, і тиша запановує аж ніяк не заради самого співу, бо дехто навіть не дивиться на співачку, схиляє голову, втупившись невидючими очима в пальто свого сусіди, і здається, ніби Жозефіна марно старається отам з усієї сили, її свист, однак, — цього заперечити не можна, — чинить на нас могутній вплив. Цей свист, що лунає тоді, коли має замовкнути все інше, зіходить до нас, мов послання всього народу до кожної окремої людини. В часи тяжких випробувань кволий Жозефінин свист мов відображує злиденне животіння нашого народу серед бур ворожого йому світу. Й Жозефіна відтворює ту злиденність своїм співом і поведінкою, здобуваючи нашу щирі прихильність, і на саму думку про це нам стає легше. Справжній співець — якби навіть серед нас такий знайшовся — за теперішніх часів, звичайно, був би нам просто нестерпний, і ми б однодушно відкинули безглузді співочі вистави. Тож нехай Жозефіна ніколи не дізнається, що наша увага на її виступах — свідчення проти її співу. Та вона, певне, здогадується про це, інакше б чому так затято заперечувала, що ми слухаємо її, проте, незважаючи на ці здогади, не кидає співу, свистить і далі.

Але Жозефіні, однак, є чим потішитись: певною мірою ми й справді слухаємо її так або майже так, як слухають співачок; вона, і то якраз кволістю та нечутністю свого голосу, породжує ефект, який марно намагалися б створити професійні співачки. Саме це дуже добре відповідає всьому стилеві нашого життя.

Наш народ не знає, що таке юність і заледве знайомий із дитинством. Час до часу незмінно висуваяться вимоги надати дітям трохи свободи, зглянутись на них, визнати їхнє право на певну безтурботність, дрібку безжурних пустощів, на ігри й розваги, треба за ними визнати це право і допомогти його утвердити; отже, такі вимоги постають, майже кожен їх схвалює, нема нічого, що схвалювали б дужче, і нема нічого, що було б нездійсненнішим серед реалій нашого життя; вимоги схвалюють, пробують щось зробити, але невдовзі все знову діється по-давньому. Адже наше життя таке, що дитина, тільки-но почавши бігати і хоч трохи розуміти світ, мусить, як і дорослі, вже дбати про себе; терени, на яких ми розсіялися задля потреб і безпеки нашого господарства, завеликі,

вороги наші вкрай численні, небезпеки, що всюди чигають на нас, незліченні, — ми не можемо вберегти дітей від боротьби за існування, а якби навіть уберегли, це означало б їхню дочасну смерть. Щоправда, до цих невеселих причин додається й одна втішна: плодючість нашого народу. Покоління, — а з них кожне численне, — тиснуть на покоління, й діти не мають часу, аби бути дітьми. Нехай інші народи дбайливо піклуються дітьми, споруджують їм школи, нехай із тих шкіл щодня виходять діти, майбутнє народу, проте дуже довго, день у день до школи ходять ті самі діти. А в нас немає шкіл, зате народ ненастанно вивергає неозорі юрмиська дітлахів, що радісно сичать або пищать, допоки навчаться свистіти, і, коли ще не вміють бігати, перекидаються й котяться, гнані могутньою хвилею; ще не призвичаївшись бачити, своєю величезною масою вони недбало поривають за собою геть усе, — отакі наші діти! І не так, як у тих школах, куди ходять ті самі діти, — ні, це щоразу нові, без кінця-краю, скоро лиш з'явиться дитина, вона вже й не дитина, а за нею одразу тиснуться рожеві од щастя нові дитячі личка, такі численні й покvapливі, що й розрізнити їх годі. І хоч як це, мабуть, гарно, і хоч як із повним на те правом можуть нам заздрити сусіди, ми, однак, не годні дати своїм дітям справжнього дитинства. Звичайно, це має свої наслідки. Нашому народові притаманна невмируща, незнищенна дитинність; просто всупереч нашому вищому, несхибно практичному розумові ми часто немов забуваємо про нього і пустуємо чисто як діти, стаючи безпутними, марнотратними, нестримними, й це все досить часто задля дрібного жарту. І коли ми, звичайно, тішимося цим не так щиро, як діти, наша радість однаково, певне, хоч трохи дитяча. З оцієї дитинності нашого народу користується здавна й Жозефіна.

Але наш народ не тільки дитинний, а певною мірою ще й дочасно старий; і дитинство, і старість у нас виявляються не так, як у решти народів. Юності ми не маємо, бо відразу стаємо зрілі, отже, зрілість у нас тягнеться задовго, через те й наш загалом витривалий і сповнений невмирущих надій народ лишає за собою широкий слід певної втоми й безнадії. Отже, саме з цим і пов'язана наша немuzикальність; ми застаріли для музики, її шаленство і злети не пасують до нашої обважнілості, ми втомлено відмахуємось від неї, залишивши собі самий свист; посвистіти

коли-не-коли — це наша властива натура. Хтозна, може, й серед нас є музичні таланти, та якби навіть були, сама вдача наших земляків задушила б їх іще в зародку. Натомість Жозефіна може свистіти, співати, нехай називає своє мистецтво як завгодно, це нам нітрохи не заважає, не суперечить нашій удачі, і терпіти той спів нам не тяжко; навіть коли там є щось від музики, то воно наймізерніше: певна музична традиція зберігається, але й нітрохи не пригнічує нас.

Але це ще не все, що дає Жозефіна народові з таким розумінням музики. На її концертах, надто в тривожні часи, сама тільки молодь цікавиться нею як співачкою, тільки юні вражено дивляться, як вона стягує губи й випускає повітря крізь гарненькі передні зубки, дивуючись звукові, який сама ж видає, потім висилюється, згасає і користується тими згасаннями, щоб дедалі незбагненнішим чином надихатися знову, — проте основний глядацький загаль — це таки добре видно — зосереджено думає про своє. В ті скупі, супокійні хвилини поміж битвами народ поринає в мрії, кожен ніби розслаблює натруджені руки й ноги і, здається, притлумивши свою невпокійну натуру, може нарешті досхочу витягуватись і потягуватись на широкім, теплім усенароднім лоні. Й серед тих мрій тенькне коли-не-коли Жозефінин свист: Жозефіна гадає, мовби вона нанизує перлини, а нам здається, мов гуркоче каміння. А проте, хай там що, той свист тут цілком доречний, доречніший, ніж будь-яка музика, яка бодай коли-небудь збирала слухачів. У ньому трохи вчувається жалюгідне, куце дитинство, втрачене і ніколи не віднайдене щастя, але проступає й рухливе сьогодення, його дрібні, незбагненні, а проте живі, незнищенні веселощі. Правда, це все нам сповіщають не гучно, а пошепки, нечутним, довірливим, а часом і хрипкуватим голосом. Звичайно, то свист. Бо що ж, як не він? Свист — це мова нашого народу, дехто просвистів усе своє життя, навіть не здогадавшись про те, але Жозефінин свист не скутий кайданами буденщини і на одну хвилину робить вільнішими й нас. Отож, звичайно, ми всі прагнемо потрапити на її виступи.

Але від цього до Жозефіниних тверджень, ніби в такі хвилини вона додає нам снаги тощо, ще далеченький шлях. Щоправда, для звичайних

людей, а не для Жозефініних лестунів. "Хіба може бути інакше, — каже вона з одвертим, безсоромним зухвальством, — хіба можна якось інакше пояснити, чому, та й ще надто тоді, коли загрожує безпосередня небезпека, збираються такі величезні тлуми, що це іноді навіть перешкоджає вчасно і ефективно відборонитись від тієї небезпеки?" Атож, на жаль, останнє твердження щоправда, хоча й нітрохи не збільшує Жозефініну славу, надто коли додати, що, якби під час таких зборів несподівано вдерся ворог і дехто з наших знайшов собі певну смерть, Жозефіна, що призвела до цього лиха, та ще й, може, навіть принадила ворога своїм свистом, якомога квапливіше, але напрочуд спокійно першою зникла б під захистом свого почту, бо завжди вибирала собі найбезпечніше місце. Але й про це знають, по суті, всі, однаке щоразу поспішають, тільки-но Жозефіні десь-колись заманеться заспівати знову. З цього можна виснувати, що Жозефіна стоїть майже поза законом, оскільки може робити що завгодно, навіть коли це загрожує громаді, — їй усе вибачають. Якби це відповідало правді, то були б цілком зрозумілі й Жозефініні претензії; свободу, яку дає їй народ, цей незвичайний, більше нікому не даний і, власне, суперечний законові дарунок, вважали б за свідчення, що народ, як каже сама Жозефіна, не розуміє її, а тільки спантеличено дивується її мистецтву, почуваючись негідним його, і просто-таки відчайдушно намагається стишити страждання, заподіяні Жозефіні оцим нерозумінням, ставлячи її особу та забаганки вище від своїх законів і суду, оскільки і її високе мистецтво виходить за межі людського розуміння. Та все ж насправді воно не так, може, це просто народ надто швидко капітулює перед Жозефіною, але, оскільки він до решти нікому не здається, то і їй, звісно, теж.

Уже віддавна, мабуть, тільки-но ставши на мистецький шлях, Жозефіна змагається, щоб з огляду на її співочість її звільнили від усякої роботи; народ мусить її звільнити від думки про хліб щоденний і всього іншого, пов'язаного з нашою боротьбою за існування, і — дуже ймовірно — перебрати те все на себе. Хто швидко захоплюється, — а є й такі, — той уже з самої незвичайності цієї вимоги, дивуючись духові, здатному поставити її, висновує, що вона, по суті, справедлива. Проте наш народ

доходить інших висновків і спокійно відхиляє ту вимогу. Він навіть не завдає собі великого клопоту, як йому спростувати спроби обґрунтувати її. Жозефіна, приміром, сповіщає, що робочі зусилля шкодять її голосові, і, хоча ті зусилля мізерні супроти напружень під час співу, не дають їй змоги як слід відпочити після співу й набратися сили для нового виступу; за таких несприятливих обставин вона геть виснажиться і ніколи не сягне вершин мистецтва. Народ слухає й байдуже відвертається від неї. Цей, такий чулий народ іноді зовсім не розчулюється. Заперечення часом такі гострі, що дивується й сама Жозефіна; вона ніби кориться, працює, як і годиться, співає, як може, — але це все тільки на хвилю, потім вона з новою силою, — здається, сили в неї чимало, — береться до боротьби.

Тепер зрозуміло, Жозефіна, власне, прагне не того, чого вимагає словами. Вона розумна, не боїться роботи, адже нам узагалі не властиво боятися роботи; навіть якби задовольнили її вимогу, вона, звісно, жила б так само, як і давніше, робота б нітрохи не заважала її співові, проте й спів однаково не став би кращим; вона прагне тільки прилюдного, відвертого, неминушого і досі ніде не баченого визнання свого таланту. Якщо майже все інше Жозефіні видається досяжним, то сягнути цього їй несила. Може, ще на початку їй годилося спрямувати зусилля в інший бік, може, нині вона й сама бачить свою помилку, але вже не годна відступити; піти назад — це немов зрадити себе, тепер вона повинна або виставляти ту вимогу, або впасти.

Якби Жозефіна й справді, як каже, мала ворогів, то вони, не маючи потреби навіть кивнути пальцем, з утіхою приглядалися б до тієї боротьби. Та нема в неї жодних ворогів, і якщо подеколи хто докоряє їй, ця боротьба нікого не тішить. Не тішить хоча б уже тому, що народ виступає тут незворушним суддею, що загалом трапляється з нами вкрай рідко. І коли в цьому випадку можна схвалити це поведження, то сама думка про те, що коли-небудь народ поставиться так само й до тебе, стирає всіляку радість. Народ незворушний і суворий і тоді, коли відмовляє, і тоді, коли вимагає, — не тому, що йдеться про важливе, а тому, що може бути невблаганним до громадянина, і то вкрай

невблаганним, бо давніше сумирно, мов батько, і навіть більше, ніж батько, дбав про того самого громадянина.

Поставмо на місце народу якогось чоловіка: тоді може здатися, ніби він, незмінно поступаючись палким і неослабним Жозефініним вимогам, нарешті поклав край усякому потуранню; він потурав їй, виявляючи завелику людяність, твердо вірячи, що те потурання таки дійде своїх розумних меж; та ба, він поступався навіть більше, ніж треба, щоб тільки прискорити події, розбестити Жозефіну і спонукати її до подальших забаганок, аж поки зрештою вона справді піднесла ту останню вимогу, і тоді він притьмом, бо насправді ще здавна готувався до того, остаточно відхилив її наполягання. Ні, звичайно, це все не так, народові й потреби нема вдаватись до таких хитрощів, крім того, він щиро і віддано шанує Жозефіну, а її вимога, хай там як, така непохитна, що будь-яка неупереджена дитина передбачить, які вона матиме наслідки; проте може бути, що й сама Жозефіна, обдумуючи свою вимогу, дійшла таких самих невтішних висновків, і вони завдають невизнаній іще тяжчих страждань.

Але навіть оті страшні висновки не спроможні змусити Жозефіну припинити боротьбу. Останнім часом боротьба стала навіть запекліша: досі Жозефіна боролася тільки словом, а тепер береться до інших засобів, на її думку, ще ефективніших, а на нашу, ще згубніших для неї.

Дехто гадає, ніби Жозефіна тому така настирлива, що вже стара, її голос слабшає, і, здається, настав найслухніший час востаннє поборотися за своє визнання. Я в це не вірю. Жозефіна не була б Жозефіною, якби це все було правдою. Для неї нема ні старості, ні кволого голосу. Якщо вона чогось вимагає, до цього її змушують не зовнішні обставини, а внутрішня душевна потреба. Вона тягнеться за найвищим вінцем, — не тому, що цієї миті він опустився трохи нижче, а тому, що він таки найвищий; якби це було їй до снаги, Жозефіна підняла б його ще вище.

Така зневага до найтяжчих труднощів усе-таки не заважає Жозефіні вдаватись до найнегідніших засобів. Жозефіна не сумнівається в своєму праві, а отже, їй байдуже, як вона його здобуде, а надто в цьому світі, де, як здається їй, гідними засобами якраз нічого й не досягнеш? Може, через це вона навіть пересуває боротьбу за своє право з царини співу в іншу, трохи важливішу для неї. Наближені до неї всюди переказують її твердження, буцімто вона почуває в собі снагу заспівати так, що всі народні верстви, аж до найпотаємніших неприхильників, відчують справжню втіху, — але не ту, що її, як запевняє народ, він здавна відчуває, чуючи її спів, а справжню втіху, відповідну до Жозефініних вимог. Але, додає Жозефіна, оскільки вона не може профанувати високе мистецтво і не може потурати ницим смакам юрби, все має zostаватися так, як є. Зовсім інакше йде її боротьба за звільнення від роботи, хоча й тут вона бореться за свій спів, але вже не вдається до коштовної зброї голосу: придається будь-який засіб, за який вона вхопиться.

Приміром, була поширена чутка, ніби Жозефіна наміряється, коли їй не поступляться, зменшити колоратури. Я нічого не знаю про колоратури, в її співі я ніколи не помічав жодних колоратур. Проте Жозефіна хоче зменшити колоратури, — поки що не відмовитись від них, а лише зменшити. Вона ніби й справдила ту погрозу, однак я не помітив ніякої різниці з її попередніми виступами. Народ загалом слухає її, як і давніше, не згадуючи про ті колоратури, і навіть його ставлення до Жозефініних вимог не змінюється. Принаймні в Жозефіні — як у її постаті, так, безперечно, і в думках — часом проступає справжня грація. Ось, наприклад, після одного виступу вона, немов схаменувшись, що її постанова зменшити колоратури дуже сувора або надто несподівана для народу, пояснила, що надалі знову співатиме повні колоратури. Але після наступного концерту Жозефіна задумує інше, — віднині вона остаточно зрікається складних колоратур, — але й далі не знаходить постанови, яка цілковито задовольняла б її. Що ж, народ вислуховує всі ці пояснення, постанови й зміни постанов, мов дорослий, що, замислившись, слухає дитяче жебоніння: він ніби уважний і зичливий, але нічогісінько не чує.

Жозефіна, проте, не здається. Наприклад, недавно вона заявила, що поранила на роботі ногу і тепер їй важко стояти під час співу; оскільки вона може співати тільки стоячи, то мусить тепер навіть скоротити виступи. Хоча вона кульгає й дозволяє своєму почтові підтримувати себе, ніхто не вірить, що в неї таки справді є рана. Навіть коли взяти до уваги завелику чутливість її ніжного тіла, ми все-таки працьовитий народ, і Жозефіна — дочка цього народу; коли кульгати, бодай трохи дряпнувши шкіру, то весь наш народ кульгатиме безперестану. Але ж можна взяти собі поводирів, мов каліка, і тоді, в такому жалюгідному стані, можна частіше, ніж доти, показувати, що народ, як і давніше, вдячно й зачаровано слухає її співи, — і ніхто не зчинятиме галасу, що скоротився час виступів.

Оскільки Жозефіна не може всякчас кульгати, вона вигадує інше, покликається на втому, поганий настрій, кволість. І, крім концерту, ми маємо тепер ще й виставу. Ми бачимо позаду Жозефіни її почет, що благає і молить почати співи. Вона ніби й дуже хоче, але не може. Її потішають, обляцують, майже виводять на вибране наперед місце, де вона має співати. Нарешті, трохи змочивши очі слізьми, Жозефіна поступається, але ми бачимо, що вона готується до співу знехотя: мляво, не розводячи рук, як давніше, а безживно їх опустивши вздовж тіла; причому складається враження, що вони, мабуть, закороткі. І хоч вона ладнається співати, діло, однак, далі не йде, вона заперечливо мотає головою і знічується під нашими поглядами. Потім усе-таки збирається на силі й співає, як мені здається, так само, як і колись. Може, тільки ті, хто ловить вухом і найтонші відтінки, відчує якесь незвичайне збудження, та від нього спів тільки виграє. Скінчивши співати, Жозефіна навіть менш утомлена, ніж на початку, і, виходячи твердою ходою (якщо так можна назвати її проворне дріботіння), відмовившись від будь-якої допомоги свого почту, холодним поглядом окидає юрбу, що шанобливо розступається перед нею.

Так було донедавна, новина ж полягає в тому, що тоді, коли всі чекають її виступу, Жозефіна щезає. Співачку шукає не тільки її почет, а

й чимало глядачів, проте марно: Жозефіна щезла, вона не хоче співати, не хоче, щоб її просили про те; цього разу вона остаточно покинула нас.

Дивно, що ця кмітлива жінка помилилась у розрахунках, — так схибила, що можна подумати, ніби й зовсім не рахувала, а лише скорилася своїй долі, яка в нашому світі може бути тільки дуже сумною. Вона сама відцуралася співу, сама зреклася влади, яку здобула над душами. Тільки як Жозефіні вдалося здобути владу над душами, так мало їх знаючи? Вона зникла, замовк її спів, а народ, не виявляючи очевидного розчарування, спокійний і дужий, згуртований і певний, дарма, що зовні може видатись інше, здатний лише давати дарунки, але не приймати їх, — навіть від Жозефіни, — простує собі далі.

А з Жозефіною він мусив би вертатись. Невдовзі настали б часи, коли згасне й замовкне її останній кволий свист. Вона — лише невеличкий епізод у правічній історії нашого народу, а народ переживе будь-яку втрату. Звичайно, так легко воно не минеться: як можна збиратись у цілковитій тиші? Та хіба збори не німували й з Жозефіною? Хіба її справжній свист можна назвати гучнішим та жвавішим, ніж самий спогад про нього? А хіба й за її життя він не був уже просто спогадом? Хіба не тому народ у своїй мудрості так високо цінував Жозефінин спів, що це мистецтво було просто невіддільне від нього?

Отож, мабуть, ми майже нічого не втратили, натомість Жозефіна, позбувшись земних мук, які, на її думку, чигають на обраних, з радістю загубилася в незліченному тлумі героїв нашого народу, і невдовзі, — адже історії для нас не існує, — коли розкріпачиться дух, буде забута, як і всі її побратими.

(Переклав Петро Таращук)